

Andrzej Wojtaszak
Uniwersytet Szczeciński

Stanowisko Józefa Piłsudskiego wobec marksizmu w korespondencji oraz *Pismach zbiorowych*

Słowa kluczowe: Józef Piłsudski, socjalizm, marksizm, niepodległość Polski, rewizjonizm, rewolucja, II Międzynarodówka Socjalistyczna, walka klas, partie polityczne, myśl polityczna

Każdy badacz losów Józefa Piłsudskiego musi się zmierzyć z okresem jego działalności konspiracyjnej, kiedy to jak całe „pokolenie niepodległości” podjął walkę o powrót Polski na mapy świata. Piłsudski jak wielu młodych polskich konspiratorów znalazł się w środowisku, któremu nieobojętne były idee socjalistyczne. Na temat związków przyszłego Marszałka Polski z socjalizmem powstało już wiele opracowań, artykułów, analiz i ocen¹. Na temat jego roli w polskim ruchu socjalistycznym wypowiadali się także (na przykład we wspomnieniach i pamiętnikach) jego partyjni towarzysze².

W prezentowanym opracowaniu autor korzystał z artykułów, korespondencji i wywiadów przygotowanych i udzielanych przez towarzysza Wiktora (Ziuka), dotyczących jego działalności w ruchu socjalistycznym oraz stosunku do idei mark-

¹ Literatura biograficzna dotycząca Józefa Piłsudskiego jest bardzo obszerna, warto chociażby przytoczyć prace: A. Garlicki, *U źródle obozu behwederskiego*, Warszawa 1983; idem, *Józef Piłsudski 1867–1935*, Warszawa 1988; W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995; W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935*, t. I: 1867–1918, Wrocław 1994; W. Pobóg-Malinowski, *Józef Piłsudski 1867–1908*, t. I: *W podziemiach konspiracji*, t. II: *W ogniu rewolucji 1901–1908*, Warszawa 1935.

² B. Limanowski, *Pamiętniki*, t. II, Warszawa 1958; I. Mościcki, *Autobiografia*, Warszawa 1983; L. Wasilewski, *Józef Piłsudski, jakim Go znałem*, Warszawa 2013 (reprint ze wstępem Andrzeja Friszke).

sistowskich³. Materiały te znajdują się w zbiorach źródłowych wydanych w latach trzydziestych XX wieku, jakimi są: *Pisma zbiorowe*⁴ Józefa Piłsudskiego oraz w zbiorze: *Pisma – mowy – rozkazy*⁵ i materiałach naukowych wydawanych w „Niepodległości” (ukazujących się w dwudziestoleciu międzywojennym i po wznowionym po II wojnie światowej⁶) oraz w wydawanych od 1962 roku na emigracji „Zeszytach Historycznych”⁷.

Autor niniejszego artykułu starał się będzie zaprezentować stanowisko Piłsudskiego odnośnie do koncepcji marksistowskich i ruchu socjalistycznego. Przedstawiona analiza powinna dać odpowiedź na pytania: Czy Piłsudski znał teorie Karola Marksa? Czy rozumiał istotę marksizmu? Jaką rolę w jego drodze do niepodległości odegrał marksizm? Czy i w jaki sposób Marszałek wykorzystywał ugrupowania socjalistyczne do realizacji głoszonych przez siebie celów politycznych?

Przyczyn zainteresowania koncepcjami socjalistycznymi w Polsce na przełomie XIX i XX wieku należy dopatrywać się w dwóch okolicznościach. Po pierwsze, dość liczna polska emigracja polityczna we Francji i Wielkiej Brytanii miała kontakt z tymi ideami, które były coraz bardziej popularne szczególnie w środowiskach robotniczych i inteligenckich na zachodzie Europy. Drugą okolicznością była chęć znalezienia idei społecznych, które uaktywniłyby dotychczas bierne masy ludowe⁸.

W artykule z 1903 roku pod tytułem *Jak stałem się socjalistą?* Piłsudski napisał:

Nazwałem się socjalistą w r. 1884. Mówię – nazwałem, bo nie oznaczało to wcale nabycia niezłomnych i utrwalonych przekonań o słuszności idei socjalistycznej [...]. Otwarcie wyznaję, że była to moda, bo inaczej trudno mi nazwać ówczesną

³ Tytuły wykorzystanych źródeł w przypisach.

⁴ „Pisma zbiorowe” ukazały się drukiem w latach 1937 i 1938 (tomy I–X). Redaktorami zbioru byli między innymi Leon Wasilewski i Henryk Wereszycki.

⁵ J. Piłsudski, *Pisma – mowy – rozkazy*, Komitet redakcyjny: M. Sokolnicki, J. Stachiewicz (i inni), t. I–VIII (IX–XI) z uwzględnieniem suplementów, Warszawa 1930–1936.

⁶ Czasopismo historyczne „Niepodległość” wychodziło z inicjatywy Wasilewskiego, prezesa Instytutu Józefa Piłsudskiego Poświęconego Badaniu Najnowszej Historii Polski od 1929 roku. Redaktorami byli: Leon Wasilewski i Tadeusza Szpotańskiego. Po wojnie wznowiono wydawanie czasopisma na emigracji (Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce w Nowym Jorku oraz Instytut Józefa Piłsudskiego w Londynie). Po II wojnie światowej redaktorami czasopisma byli Konrad Libicki i Jan Starzewski, a następnie Tadeusz Schaezel i Stanisław Skwarczyński. W roku 1978 redakcję przeniesiono do Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce. Redakcję objął Tadeusz Siuta, a po nim Waław Jędrzejewicz. Od 1993 roku czasopismo jest wydawane w Polsce.

⁷ Kwartalnik historyczny wydawany przez Instytut Literacki w Paryżu w latach 1962–2010 (w latach 2003–2010 w Warszawie). Redaktorami kwartalnika byli: Jerzy Giedroń, Zofia Hertz i Jacek Krawczyk.

⁸ A. Próchnik, *Początki socjalizmu polskiego*, w: *Księga pamiątkowa P.P.S. 1892–1932*, red. A. Krigier, J. Maliniak, L. Wasilewski, Z. Zaremba, Warszawa 1933, s. 4.

epidemię socjalizmu, która ogarnęła umysły młodzieży, rewolucyjnie czy tylko opozycyjnie usposobionej. Ogarnęła zaś do tego stopnia, że nikt z inteligentniejszych energiczniejszych moich kolegów nie uniknął w swym rozwoju przejścia przez etap socjalistyczny. Jedni zostali socjalistami, drudzy przeszli do innych obozów, trzeci wyrzekli się wszelkich aspiracji społecznych, lecz każdy z nich przez czas dłuższy lub krótszy był socjalistą [...] **Socjalista w Polsce dążyć musi do niepodległości kraju, a niepodległość jest znamiennym warunkiem zwycięstwa socjalizmu w Polsce** [podkr. – A.W.]⁹.

Podobną ocenę swego wyboru politycznego głosił Bolesław Limanowski – nestor polskiego socjalizmu i symbol PPS, któremu trudno byłoby zarzucać brak zrozumienia idei socjalistycznych. O swojej przynależności do ruchu socjalistycznego napisał: „o socjalizmie mało co wiedzieliśmy i wcale się z nim nie zapoznaliśmy”¹⁰.

Dlaczego więc wybierano idee socjalistyczne? Musimy pamiętać o tym, że wybory te następowały w okresie, gdy ruch socjalistyczny przeżywał okres sporu o swój kształt i charakter. Pojawiały się propozycje rewizjonistyczne wobec teorii marksizmu. Konfrontowano je z rozwiązaniami rewolucyjnymi głoszonymi w kręgach byłych członków Międzynarodowego Ruchu Robotniczego.

Wspomniany już Limanowski był pod wpływem idei Johna Stuarta Milla i Ferdynanda Lassalle’a¹¹. Po latach wspominał: „W socjalizmie ujrzałem potęgę polityczną, która nas zdolna wyzwolić z tej otchłani piekielnej, w którą nas pchali Murawiewowie i Bergi”¹².

Czy Piłsudski rozumiał i przyjmował klasyczne koncepcje Marksa? Przede wszystkim musimy pamiętać o tym, że swoje studia nad koncepcjami socjalistycz-

⁹ J. Piłsudski, *Jak stałem się socjalistą?*, w: *Pisma zbiorowe*, t. II, Warszawa 1937, s. 45, 53. Artykuł Piłsudskiego, *Jak stałem się socjalistą?* ukazał się w „Promieniu” 1903, nr 8–9, s. 342–348. W dalszej części artykułu Piłsudski napisał: „Moda ta dla nas, wilnian, szła z wschodu, z Petersburga. Dla siebie osobiście uważam to za szczęście. Gdybym spotkał się w owe czasy z socjalizmem warszawskim, negującym otwarcie sprawy narodowościowe i występującym w tradycji powstańczej, byłbym tak opornym na jego wpływy, że razem z tymi niepotrzebnymi, według mnie, dodatkami odrzuciłbym i samą ideę socjalistyczną”. Ibidem, s. 48.

¹⁰ B. Limanowski, *Jaką drogą poszedłem do socjalizmu?*, w: *Socjalizm – demokracja – patriotyzm. Wydawnictwo w celu uczczenia 40-letniego jubileuszu pisarskiego 1860–1900 Bol. Limanowskiego*, Kraków 1902, s. 85.

¹¹ Czytał między innymi *Politykę ekonomiczną* Johna Stuarta Milla oraz *Program robotników* Ferdynanda Lassalle’a. Por. A. Wojtaszak, *Idee narodowe w myśli politycznej socjalistów polskich w okresie walki o niepodległość Polski (1892–1921)*, Szczecin 1998, s. 16. Popierając koncepcje Lassalle’a, odrzucał idee rewolucji socjalistycznej. Por. Z.A. Żechowski, *Ideologia i teoria w twórczości Bolesława Limanowskiego*, w: *Nestor polskiego socjalizmu czy demokrata? Studia o Bolesławie Limanowskim*, red. S. Michalkiewicz, Z.A. Żechowski, Katowice 1987, s. 222.

¹² B. Limanowski, *Jaką drogą...*, s. 115.

nymi rozpoczął od czytania prac Emila de Laveleye'a¹³, Iwana Iwaniukowa¹⁴. Negatywnie odnosił się do prac rosyjskich autorstwa Nikołaja Dobrlubowa¹⁵, Dmitrija Pisarewa¹⁶, Nikołaja Czernyszewskiego¹⁷, Nikołaja Michajłowskiego¹⁸ czy Piotra Ławrowa¹⁹. Uważał te prace za nudne, rozwlekłe i niezrozumiałe²⁰.

Z polskich broszur socjalistycznych Piłsudski zapoznał się z pracami: Szymona Dicksteina *Kto z czego żyje?*²¹ oraz tłumaczoną z niemieckiego Wilhelma Liebknechta – *W obronie prawdy*²².

W otoczeniu Piłsudskiego idea socjalistyczna rozumiana była przede wszystkim jako swoisty pomost do osiągnięcia ważniejszego celu, jakim miało być odzyskanie niepodległości Polski. Wspomniany już Limanowski w swoich *Pamiętnikach* napisał:

Jakkolwiek jesteśmy z przekonania szczerymi socjalistami, to wyznaję to otwarcie, że jesteśmy przede wszystkim Polakami, chcemy mieć niepodległość narodową i dalej walczyć będziemy, aż jej nie zdobędziemy. My chcemy, my musimy, my będziemy ją mieć²³.

Idea walki o niepodległość miała więc być przetransponowana z koncepcji szlacheckich do programu PPS. W przygotowanym na tak zwany zjazd paryski (17–23 listopada 1892 roku) – Związku Zagranicznego Socjalistów Polskich (ZZSP) – programie nowej partii (PPS) zapisano między innymi:

¹³ Na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku popularne były prace E. de Laveleya: *De la propriété et de ses formes primitives*, Paris 1877 oraz *Le socialisme contemporain*, Bruksela 1881 (wydanie polskie: *Socjalizm społeczny*, Warszawa 1884).

¹⁴ W 1890 roku wyszła praca I. Iwaniukowa, *Ekonomija polityczna jako nauka o procesie rozwoju zjawisk społecznych*, Warszawa 1890.

¹⁵ Współredaktor z Nikołajem Czernyszewskim miesięcznika „Sovremennik” („Современник”).

¹⁶ Zwolennik nihilizmu.

¹⁷ Popularną pracą w środowiskach socjalistycznych była powieść N. Czernyszewskiego, *Что делаем?* (1863; wydanie polskie: *Co czynić? Z opowiadań o nowych ludziach*, Warszawa 1951).

¹⁸ Kreator tak zwanej socjologii subiektywnej. Redaktor miesięcznika „Russkoe bogatstvo” („Русское богатство”).

¹⁹ Autor między innymi *Listów historycznych* (wydanie polskie: *Listy historyczne P.L. Mirtowa*, Lwów 1885). Redaktor gazety „Vperëd” („Вперёд”).

²⁰ J. Piłsudski, *Jak stałem się...*, s. 50.

²¹ S. Dickstain, *Kto z czego żyje?*, Londyn 1887. Pierwsze wydanie biuletynu pod pseudonimem Jan Młot pochodziło z 1881 roku.

²² W. Liebknecht, *W obronie prawdy. Mowa miana w Crimmitschau 22 października 1871 roku*, Genewa 1882.

²³ B. Limanowski, *Pamiętniki...*, t. II, s. 397.

Kiedy ostatni bojownicy sprawy polskiej z pogardą rzucali w oczy carowi zwycięskiemu okrzyk *Jeszcze Polska nie zginęła*, oni, bezwiedni przedstawiciele stanu szlacheckiego, nie zrozumieli może, że dopiero na gruzach ich Polski, Polski szlacheckiej, powstanie nowa o przyszłości pewnej Polska Socjalistyczna²⁴.

Sam program (nazywany p a r y s k i m) określał jednoznaczne cele nowej partii. Miały nimi być: n i e p o d l e g ło ś ć – d e m o k r a c j a – s o c j a l i z m . Ułożone w sposób hierarchiczny. Oznaczało to, że program PPS bardziej wpisywał się w koncepcje II niż I Międzynarodówki Socjalistycznej, miał charakter rewizjonistyczny²⁵.

W kilka miesięcy później, w czerwcu 1893 roku doszło do zwołania I zjazdu PPS (pierwszy zjazd krajowy) w Wilnie (Lasy Ponarskie). Pierwszym krokiem do zwołania zjazdu był przyjazd do zboru rosyjskiego jednego z twórców p r o g r a m u p a r y s k i e g o , Stanisława Mendelsoona, który nawiązał również kontakt z Piłsudskim i wileńską grupą socjalistyczną w lutym 1893 roku. Celem jego misji było przekazanie informacji o postanowieniach zjazdu paryskiego, zjednoczenie grup socjalistycznych w zaborze rosyjskim i powstanie kadr nowej partii – PPS. Dla Piłsudskiego, który już w tym czasie powrócił z syberyjskiego zesłania²⁶, wejście w rytm działań politycznych było rzeczą naturalną. Oczywiście owo spotkanie wileńskie, które nazwano chlubnie zjazdem, miało raczej kadrowy charakter. Prawdopodobnie uczestniczyli w nim obok Piłsudskiego Stefan Bielak, Aleksander Sulkiewicz, Lu-

²⁴ *Dokumenty programowe polskiego ruchu robotniczego 1878–1984*, Warszawa 1986, s. 36.

²⁵ B. Limanowski, *Pamiętniki...*, t. II, s. 441. Na temat zjazdu paryskiego ZZSP oraz programu PPS por. A. Wojtaszak, *op.cit.*, s. 21–27 oraz F. Perl (Res), *Dzieje ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim (do powstania PPS)*, Warszawa 1958, s. 473 i n.

²⁶ Pod koniec 1886 roku grupa rewolucjonistów rosyjskich należąca do Frakcji Terrorystycznej „Narodnej Woli” rozpoczęła przygotowania do zamachu na cara Aleksandra III. Kiedy 13 marca 1887 roku zatrzymano potencjalnych zamachowców (z przygotowanymi bombami), jeden z nich, Michał Kreczmar, zdradził, podając szczegółowe informacje o planowanej akcji. Por. szerzej: W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *op.cit.*, t. I, s. 33–34. Por. M.B. Lepecki, *Józef Piłsudski na Syberii*, „Wiadomości Literackie” 1933, nr 15 (486). Piłsudski został zatrzymany 22 marca 1887 roku. Należał do grupy przygotowującej zamach na cara Aleksandra III (por. *Józef Piłsudski jako świadek w procesie o niedoszły zamach na Aleksandra III*, „Niepodległość” 1935, t. XI, s. 140 i n.). Nie odpowiadał jednak za udział w zamachu, ale za pomoc udzieloną zamachowcom. W trybie administracyjnym skazano go na pięć lat zesłania na tereny wschodniej Syberii. Przebywał tam do 20 kwietnia 1892 roku. Por. A. Garlicki, *U źródeł...*, s. 24–25, 46. Na zesłaniu znalazł się Kireńsku nad Leną w guberni irkuckiej, gdzie spotkał między innymi Stanisława Lendego i Wacława Sieroszewskiego. Następnie został przeniesiony do Tunki nad Irkutem, gdzie poznał Bronisława Antoniego Szwarcę, jednego z członków Centralnego Komitetu Narodowego z okresu powstania 1863 roku. Idea powstania styczniowego miała wpływ na działalność niepodległościową Piłsudskiego. „Szwarcę rozmawiał z nim długo – pisał Stanisław Cat-Mackiewicz – i Piłsudski chłonał wiadomości o powstaniu z ust jednego z jego organizatorów”. S. Cat-Mackiewicz, *Klucz do Piłsudskiego*, Warszawa 1992, s. 44.

dwik Zajkowski oraz Stanisław Wojciechowski²⁷. Ustalenia „zjazdu” potwierdzały chęć przynależności partii do II Międzynarodówki Socjalistycznej, określono relacje z rosyjskimi rewolucjonistami²⁸.

Postawienie na hasła narodowe prowadziło do rozłamu w polskim ruchu robotniczym. W opozycji do „narodowców” powołano nową partię – Socjaldemokrację Królestwa Polskiego (SDKP, 1893 rok) głoszącą programowo idee internacjonalistyczne. Koncepcje te kłóciły się więc w wyraźny sposób z hasłami głoszonymi w programie paryskim PPS, popieranymi przez Piłsudskiego. Towarzysz Wiktor prowadził szeroką polemikę, szczególnie z redakcją „Przedświtu”, na łamach którego ukazywały się artykuły popierające rozwiązania internacjonalistyczne²⁹.

Czy Piłsudski znał prace Marksa? I jak je rozumiał? Z wypowiedzi samego Marszałka wiemy, że czytał przynajmniej pierwszy tom *Kapitału*. Na temat swego rozumienia marksizmu wspominał:

Zatem postanowiłem bliżej się zapoznać z samym socjalizmem i przeczytałem po rosyjsku pierwszy tom *Kapitału* Marksa³⁰. Nie powiem, by ta lektura sprawiła na mnie wielkie wrażenie. Chociaż wpływ rosyjski był niewielki, zdołał jednak zrobić pewne anarchistyczne spustoszenie w mojej głowie. Abstrakcyjna logika Marksa oraz panowanie towaru nad człowiekiem nie pasowało do mego mózgu. W każdym razie lektura ta pogłębiła znacznie moje poglądy na społeczeństwo

²⁷ Stanisław Wojciechowski wspominał po latach: „naradę odbyliśmy w lesie na Belmoncie, znanym z wycieczek filaretów. Oprócz Piłsudskiego i mnie byli Bielak, Sulkiwicz i Ludwik Zajkowski, członek Zetu w Moskwie”. S. Wojciechowski, t. I, *Moje wspomnienia*, Lwów–Warszawa 1938, s. 66.

²⁸ „Na zjeździe [wspominał Wojciechowski – przyp. A.W.] sporów o program nie było. Piłsudski lepiej od nas znający rosyjskich rewolucjonistów podniósł potrzebę określenia stosunku do nich ściślej, niż to zrobił zjazd paryski. Zgadaliśmy się w stosunkach z nimi usunąć na bok kwestię pojmowania socjalizmu, a za główny probierz uważać ich stosunek do nas, który powinien wyrażać się: 1) w czynnym popieraniu politycznych żądań P.P.S. i 2) poddaniu swojej działalności na terenie, przez P.P.S. objętym, jej kontroli”. Ibidem, s. 66–67. W „Przedświcie” z 2 sierpnia 1893 roku (nr 3) Piłsudski napisał: „Lecz walka z caratem dla P.P.S. jest tylko walką z jedną z form rządu rosyjskiego w Polsce i nie wypełnia wcale naszego programu Politycznego. P.P.S. wystawia w swym programie żądanie samodzielnej rzeczypospolitej demokratycznej”. J. Piłsudski, *Pisma...*, t. I, Warszawa 1937, s. 43.

²⁹ *Listy Józefa Piłsudskiego. 1893. Nr 1. Do Redakcji „Przedświtu” w Londynie*, oprac. W. Pobóg-Malinowski, L. Wasilewski, „Niepodległość” 1935, t. XII, s. 138; *Nr 3, Do Stanisława Wojciechowskiego*, s. 142. O znaczeniu „Robotnika” i chęci współpracy wydawniczej zgłaszanej przez inne organizacje socjalistyczne z terenu Rosji pisał Piłsudski do Londynu. Por. W. Pobóg-Malinowski, *Nieznane listy Józefa Piłsudskiego*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1962, z. 2, s. 394.

³⁰ Pierwszy tom *Kapitału* Karola Marksa przeczytał Piłsudski w Wilnie w 1886 roku, kiedy to organizował pierwsze kółko socjalistyczne „składające się z paru studentów z Petersburga, na którym dyskutowano i czytano literaturę socjalistyczną”. W. Jędrzejewicz, J. Cisek, op.cit., t. I, s. 32.

i bezwzględnie zacząłem ulegać wpływowi logicznie zbudowanej koncepcji Marksa³¹.

Do koncepcji Marksa powrócił Piłsudski w okresie swego zesłania, na Syberii.

Wreszcie rozważania i książki [...] przeczytałem jeszcze raz Marksa) ugruntowały mię w socjalizmie. Zrozumiałem wówczas, że nie jest on tylko ideą szlachetnych ludzi marzących o uszczęśliwieniu ludzkości, lecz staje się realną potrzebą ogromnej masy ludu pracującego z chwilą, gdy kulturalny i społeczny rozwój umożliwia mu zrozumienie zasad tej idei³².

Piłsudski był, jak pisze Jerzy Gaul, „bardzo płytkim socjalistą”, czytał Marksa, ale odrzucał jego teorie ekonomiczne. Nigdy nie był teoretykiem marksizmu³³. Koncepcji Marksa nie rozumiał. W rozmowie z Arturem Śliwińskim w listopadzie 1931 roku na temat swego rozumienia marksizmu mówił:

Starłem się poznać i zgłębić idee socjalizmu. Zacząłem nawet czytać *Kapitał* Marksa. Ale gdy spotkałem się z dowodzeniem, że stół równa się surdutowi, czy też surdutowi równać się może, jeśli chodzi o ilość i wartość pracy, jaką reprezentują oba te przedmioty, zamknąłem książkę, gdyż takie ujęcie sprawy wydało mi się bzdurstwem. Filozofia materialistyczna, której panowanie szybko się skończyło, a na której podłożu powstała teoria Marksa, nigdy nie trafiła mi do przekonania. Nie mogłem również pogodzić się z dziwacznym *Mutterrecht* Engelsa. Do socjalizmu odniosłem się krytycznie i tego krytycyzmu nie pozbyłem się już nigdy³⁴.

Zwolennicy koncepcji programowych głoszonych w programie paryskim PPS z 1892 roku nie byli w stanie poprzeć idei głoszonych przez stojących na gruncie internacjonalistycznym i niepopierających walki o niepodległość zwolenników SDKP. W polemicznych artykułach (o czym już wspomniano) publikowanych w „Przedświ-

³¹ J. Piłsudski, *Jak stałem się socjalistą...*, s. 51–52. W podobny sposób na temat prac Marksa wypowiadał się prezydent Stanisław Wojciechowski: „Marksa i jego teorii walki klasowej nie mogliśmy po prostu strawić, nie godziła się z naszym poczuciem spójni społecznej, z pojmowaniem narodu jako organizmu społecznego, w którym każde pokolenie, jednostka i grupa musi podporządkować się dobru całości. Nasza *klasowość* ograniczała się do piętnowania panów obojętnych na losy ojczyzny i fabrykantów poniewierających robotnikami. S. Wojciechowski, *op.cit.*, s. 17.

³² J. Piłsudski, *Jak stałem się socjalistą...*, s. 52.

³³ J. Gaul, *Piłsudski i Stalin dwa oblicza rewolucjonisty*, „Przegląd Powszechny” 2009, z. 7–8, s. 156.

³⁴ Rozmowa z Arturem Śliwińskim z 7 listopada 1931 roku, „Niepodległość” 1938, t. XVIII, z. 49, s. 204. Por. A. Garlicki, *U źródeł...*, s. 14.

cie” Piłsudski odrzucał ortodoksyjny marksizm głoszony przez zwolenników koncepcji internacjonalistycznych, podkreślając nadrzędność idei patriotycznych nad klasowymi:

Trzeba to stanowisko silnie zaakcentować, żeby zupełnie nie stracić miru pomiędzy dość szerokim kołem facetów, którzy są *plus marxistes que Marx même*. Słyszałem już kilka takich zarzutów, że nie jesteśmy wcale socj.[alistami], ale kto wie czem³⁵.

Kolejny zjazd PPS miał rozstrzygnąć sporne kwestie³⁶. Na II zjeździe partii w lutym 1894 roku w Warszawie Piłsudski znalazł się w składzie zarządzającego partią Centralnego Komitetu Robotniczego. To on zresztą przygotował ustawę o organizacji partii. Rozpoczął również działalność w organizowaniu i pracy redakcyjnej nad kształtem i charakterem nowego organu PPS – „Robotnika”. Od siódmego numeru, po aresztowaniu Jana Stróżeckiego, został naczelnym redaktorem.

Towarzysz Wiktor zdaje sobie sprawę z odmiennych od zachodnioeuropejskich zadań socjalizmu w Polsce: „Socjalizm w Polsce dążyć musi do niepodległości kraju, a niepodległość jest znamienym warunkiem zwycięstwa socjalizmu w Polsce”³⁷. W artykule na łamach „Robotnika” pod tytułem *Nasze hasło* pisał:

Wszędzie istnieją mniej lub bardziej szerokie konstytucje, które, chociaż klasę robotniczą od udziału w rządach usuwają, zapewniają jednak wszystkim, w tej liczbie robotnikom, pewną swobodę słowa, zebrań, organizacji, które ogromnie walkę ułatwiają. U nas panuje zasada, że nikomu nic nie wolno, i rząd carski z dzikim okrucieństwem ściga i prześladuje wszelkie przeciwko tej mongolskiej konstrukcji wykroczenia³⁸.

Ta różnica była więc poważnym argumentem dla poparcia idei patriotycznej i walki o niepodległość. W dalszej części tekstu Piłsudski napisał:

³⁵ *List Józefa Piłsudskiego. Rok 1893. Nr 3. Do Stanisława Wojciechowskiego [ostatni kwartał 1893]*, „Niepodległość” 1935, t. XII, s. 143.

³⁶ W. Jędrzejewicz, J. Cisek, op.cit., t. I, s. 55.

³⁷ Por. przypis nr 9 oraz W. Jędrzejewicz, J. Cisek, op.cit., t. I, s. 52–53. Późniejszy prezydent RP Ignacy Mościcki o stanowisku Piłsudskiego pisał: „Z końcem roku 1894 czy też z początkiem 1895 przyjechał do Londynu Józef Piłsudski jako przedstawiciel Polskiej Partii Socjalistycznej w zaborze rosyjskim. Stojąc na jej czele, Piłsudski narzucił przede wszystkim walkę o pełne wyzwolenie Polski spod panowania obcych. Wprawdzie już przed jego powrotem z zesłania Partia posiadała w programie swoim także postulat wyzwolenia naszej Ojczyzny, ale Piłsudski postawił to zadanie na pierwszym miejscu. Wszystko inne musiało być podporządkowane tej najważniejszej sprawie”. I. Mościcki, op.cit., s. 73.

³⁸ *Nasze hasło*, „Robotnik” 1895, nr 9. Por. J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. I., op.cit., s. 101.

Wobec tych szczególnych swego położenia warunków proletariats polski ma przed sobą zadanie i trudniejsze, i zawilsze. Hasło nasze, wystawiając potrzebę zdobycia demokratycznych urzędów politycznych, z konieczności rzeczy określać też musi stosunek proletariatu do faktu niewoli narodowej. W tym względzie dwa tylko mogą być kierunki: jeden zgoda z losem, drugi walka z najazdem [...]. W walce o prawa polityczne hasłem polityki robotniczej odpowiadającym jej potrzebom i ścisłej analizie stosunków społecznych Rosji i Polski wynikającym może być tylko Niepodległa Rzeczpospolita Polska, która dzięki wpływowi proletariatu inna, jak demokratyczną być nie może³⁹.

W innym z kolei (wydanym w „Robotniku”) artykule, pod tytułem *Czym jest Polska Partia Socjalistyczna* Piłsudski napisze o roli PPS:

Partia socjalistyczna jest więc w rękach polskiej klasy robotniczej, która ułatwi obalenie najazdu i urzeczywistnienie dzisiejszych jej żądań, lecz zarazem jest tym środkiem, który pozwala proletariatowi zastąpić brak niezbędnych swobód politycznych na drodze tajnego życia organizacyjnego⁴⁰.

Działalność polskich socjalistów skupionych w PPS podążała w kierunku umiędzynarodowienia sprawy polskiej. Na Kongresie II Międzynarodówki Socjalistycznej w Londynie w (26 lipca–1 sierpnia 1896 roku) uchwalono stosowną rezolucję przyznającą każdej narodowości prawo samostanowienia o swoim losie⁴¹. Piłsudski jako delegat PPS uczestniczył w Kongresie, przed samymi obradami spotkał się z Liebknechtem, przedstawiając mu treść polskiego wniosku⁴². Uczestniczył również

³⁹ Ibidem, s. 102, 105.

⁴⁰ *Czym jest socjalizm*, „Robotnik” 1895, nr 9. Por. J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. I, op.cit., s. 106.

⁴¹ Delegacja polskich socjalistów z trzech zaborów zaproponowała inną treść rezolucji, która mówiłaby, że „niepodległość polski jest żądaniem politycznym równie nieodzownym dla międzynarodowego ruchu robotniczego, jak dla samego proletariatu polskiego”. *Z Kongresu*, „Robotnik” 1896, nr 17. Por. J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. I, op.cit., s. 148. Przyjęta rezolucja zakładała: „Kongres oświadcza, że przyznaje każdej narodowości pełne prawo stanowienia o swym losie (*voles Selbstbestimmungsrecht*) i wyraża swoje sympatie robotnikom wszystkich krajów, które jęczą pod jarzmem narodowego lub innego despotyzmu. Kongres wzywa robotników wszystkich tych krajów, aby wstąpili w szeregi uświadomionych robotników całego świata i walczyli wraz z nimi celem obalenia międzynarodowego kapitalizmu i osiągnięcia celów międzynarodowej socjaldemokracji”. L. Wasilewski, *Międzynarodówka Robotnicza wobec hasła niepodległości Polski*, „Niepodległość” 1930, t. II, s. 40.

⁴² *Historia Drugiej Międzynarodówki*, t. II, red. L.I. Zubok, Warszawa 1978, s. 710–711. Por. L. Dubacki, *Józef Piłsudski – działacz Polskiej Partii Socjalistycznej*, „Przegląd Socjalistyczny” 2010, nr 3 (30), s. 116. W sprawach polskich Liebknecht wypowiadał się jednoznacznie. Jak pisał Feliks Perl, był przyjacielem sprawy polskiej. Przytoczmy za Perlem wypowiedź Liebknechta: „Żadnego narodu – pisał Liebknecht w „Vorwärts” z 10 marca 1897 roku – nigdy nie ucieśmy brutalniej, jak Polskę. Rozbiory Polski były haniebnymi zbrodniami, których żadna

w obradach Kongresu II Międzynarodówki w Stuttgarcie (18–24 sierpnia 1907 roku) oraz w Kopenhadze (1910), a także na zjeździe Niemieckiej Socjaldemokracji (Sozialdemokratische Partei Deutschlands – SPD) w listopadzie 1912 roku we Wiedniu, gdzie przemawiał w imieniu PPS⁴³.

U Piłsudskiego można było zaobserwować pewne cechy rusofobii. Jak wspominał Leon Wasilewski:

Z jego poszczególnych wypowiedzi ujawniała się głęboka niechęć do Rosji będąca jednym z zasadniczych rysów jego, że tak powiem, światopoglądu politycznego. I nie chodzi tu o Rosję urzędową, carską, której nienawidził jak my wszyscy, całą siłą duszy. Nie lubił rosyjskiej literatury, która wśród wielu rewolucjonistów polskich posiadała entuzjastycznych zwolenników. Poszczególne cechy charakteru rosyjskiego usposabiały go krytycznie. Rosyjska bierność zwłaszcza budziła w nim odrazę⁴⁴.

W 1900 roku carska *ochrana* wpadła na ślad drukarni „Robotnika” w Łodzi (26 lutego). Piłsudski znalazł się w X Pawilonie w warszawskiej Cytadeli (cela 39). Groziły mu surowe kary. Symulacja choroby psychicznej zakończyła się jednak sukcesem. W 1901 roku wysłano go do szpitala w Petersburgu, z którego zbiegł⁴⁵.

Piłsudski rozumiał doskonale, że na postawy społeczne i stanowisko wobec koniecznej walki o niepodległość wpływ ma różnicowanie klasowe:

Jest rzeczą zupełnie zrozumiałą, że w różnych warstwach narodu polskiego różnie pojmuje się tę walkę – w Polsce jak wszędzie, naród podzielony jest na klasy o sprzecznych interesach. Jedno tylko wspólne uczucie jednoczy naród – uczuciem tym jest wstręt do niewolniczego jarzma, głęboka nienawiść do rządu rosyjskiego i jego przedstawicieli w Polsce⁴⁶.

«racja stanu» nie zdoła usprawiedliwić; zniszczenie państwa polskiego jest najczarniejszym morderstwem całego narodu, jakie spotkać można w dziejach ludzkości... Polacy byli zawsze bojownikami cywilizacji, dziś byłoby jej wałem ochronnym. Wyzwolenie Polaków nie mogłoby zaszkodzić nikomu, oprócz zbrodniarzy, którzy wykreślili Polskę z szeregu państw, oprócz powszechnych wrogów postępu ludzkości i swobody” – *Czy Europa ma skozaczec?*, Londyn 1897, s. 126. Por. broszura: F.P. [Perl], *Wilhelm Liebknecht*, Warszawa 1906. Delegatami byli także Ignacy Daszyński, Ignacy Mościcki i Bolesław Jędrzejowski i Aleksander Dębski.

⁴³ Por. J. Piłsudski, *Pisma – mowy...*, t. III, Warszawa 1930, s. 279–280.

⁴⁴ L. Wasilewski, *Józef Piłsudski...*, s. 144.

⁴⁵ Szerzej: W. Suleja, op.cit., s. 44 i n. Por. A. Garlicki, *Józef Piłsudski...*, s. 70–71. S. Szpotański, *Józef Piłsudski o swoim pobycie w szpitalu św. Mikołaja*, „Niepodległość” 1937, t. XVI, s. 491–494.

⁴⁶ *Samowładczy gospodarze Polski*, „Swoboda” 1902, nr 2, s. 79–90. Por. J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. II, op.cit., s. 15.

Równocześnie zauważał brak wśród społeczeństwa solidaryzmu narodowego:

Widzimy na każdym kroku panów, fabrykantów i majstrów – tę starszą brać – udającą się po pomoc sądową i policyjną do władzy najezdniczej, a przeciwko ludowi, przeciwko *młodszemu bratu* [...]. Dziwnie więc wygląda owa solidarność narodowa w czynach jej rzeczników i przewodników. Pełna jest obłudy i fałszu – gdy się modli przed figurą patriotyczną, ma za skórą diabła wyzysku i brudnego geszeftu⁴⁷.

Na początku XX wieku wewnątrz PPS dochodziło do podziałów. Spór dotyczył dwóch obszarów. Po pierwsze, współpracy z rosyjskim ruchem robotniczym, która miała być zwrócona przeciwko caratowi i stanowić element działań wpisujących się w ideę walki klas. Z drugiej strony obszarem spornym stała się koncepcja budowania struktur paramilitarnych oraz ich wykorzystania w walce o niepodległość. Na tym tle wyodrębniły się dwie grupy: „młodzi” i „starzy”. Pierwsza z nich, w której składzie znaleźli się między innymi: Julian Bańkowski, Marcin Bielecki, Adam Buyno, Józef Ciągliński, Maksymilian Horwitz-Walecki, Józef Kwiatek, Jan Rudkiewicz, Feliks Sachs⁴⁸, żywo reagowała na wydarzenia w Rosji, szukając porozumienia z socjalistami rosyjskimi. Grupa ta uważała, że wydarzenia w Królestwie Polskim powinny być elementem ogólnorosyjskiej rewolucji. Drugą grupę nazwano „starymi”. Byli to głównie zwolennicy koncepcji programowych określonych w tak zwanym programie paryskim PPS. Do grupy tej obok Piłsudskiego należeli: Bolesław Czarkowski, Tytus Filipowicz, Bolesław Antoni Jędrzejowski, Witold Jodko-Narkiewicz, Aleksander Malinowski, Feliks Perl, Aleksander Sulkiewicz, Leon Wasilewski, Stanisław Wojciechowski⁴⁹. Grupa ta uważała za niezbędne wspieranie wszelkich działań niepodległościowych.

Sam Piłsudski myślał o zaangażowaniu PPS w działalność antyrosyjską przy współpracy z Japonią. Pretekstem do takich działań miał być konflikt rosyjsko-japoński. W 1904 roku sformułował plan działania, zakładając:

Walka o wyzwolenie narodowe Polski musi przybierać formę powstania zbrojnego, opartego o spisek wojskowy, inne formy walki jak partyzantka (nawiązanie do tradycji powstań narodowych) czy strajki (w myśl taktyki ruchu socjalistycznego) są niecelowe⁵⁰.

⁴⁷ *O patriotyzmie, Walka* 1902, nr 1, s. 4–6. J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. II, op.cit., s. 26.

⁴⁸ J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948*, Warszawa 1978, s. 83.

⁴⁹ Por. *Pamiętnik dr Juliana Bańkowskiego (Maksa)*, Warszawa 1934, s. 68.

⁵⁰ Już w 1902 roku na Zjeździe Oddziału Zagranicznego PPS Maksymilian Horowitz-Walecki i Józef Kwiatek potępili koncepcje powstaniowe, zarzucając im antysocjalistyczny charakter i brak możliwości jej realizacji. Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie, Zespół Polskiej Partii Socjalistycznej, sygn. 1200/III/3. Podt. 2, s. 20. Por. I. Pawłowski, *Geneza i działalność Organizacji Spiskowo-Bojowej PPS 1904–1905*, Wrocław 1976; A. Żarnowska, *Geneza rozła-*

Piłsudski angażował się w realizowanie pierwszej części celów wyznaczonych przez program partii – głównym celem było odzyskanie niepodległość. W sześciopunktowym programie zakładano: 1) utworzenie legionu polskiego u boku armii japońskiej; 2) zorganizowanie akcji dywersyjnej; 3) uruchomienie służby informacyjnej o stanie armii rosyjskiej; 4) spowodowanie w Królestwie antyrosyjskiego powstania zbrojnego; 5) dostarczenie przez Japonię niezbędnych środków do walki; 6) wysunięcie kwestii polskiej w przyszłym porozumieniu pokojowym między Rosją i Japonią⁵¹. Józef Piłsudski przygotował stosowny memoriał, który wysłano 13 lipca 1904 roku do władz japońskich. W „memoriale” określił między innymi polityczny cel działania:

rozbitcie państwa rosyjskiego na główne części składowe i usamodzielnienie przez mocą wcielonych w skład imperium krajów. Uważamy to nie tylko jako spełnienie kulturalnych dążeń naszej ojczyzny do samodzielnego bytu, lecz i jako gwarancję tego bytu, gdyż Rosja, pozbawiona swych podbojów, będzie o tyle osłabiona, że przestanie być groźnym i niebezpiecznym sąsiadem⁵².

Z kolei argumentując konieczność sojuszków polsko-japońskich, Piłsudski podkreślał: „Japonia może znaleźć w Polsce wyćwiczonego w walce z Rosją sojusznika [...]. Polska zaś może znaleźć w Japonii oparcie i pomoc w osiągnięciu swych planów”⁵³. Sojusz polsko-japoński miał być aliansem długotrwałym, a nie jedynie rozwiązaniem jednorazowym:

Myśl ta o sojuszu [podkreślał Piłsudski – przyp. A. W.] tym bardziej się nasuwa, że obecna wojna bez względu na jej wynik nie może doprowadzić do stałego pokoju pomiędzy Rosją i Japonią, jeśli nie nastąpią poważne zmiany wewnątrz Rosji, tylko te bowiem obezwładnią Rosję na czas dłuższy i zatrzymają ją w stanie w jej zaborczym pochodzie ku Oceanowi Spokojnemu⁵⁴.

Piłsudski udał się do Japonii, szukając możliwości współpracy. Cała podróż ma głównie informacyjny charakter⁵⁵. Innego zdania był przebywający w Tokio jeden

mu w Polskiej Partii Socjalistycznej 1904–1906, Warszawa 1965, s. 58–59. Por. A. Wojtaszak, op.cit., s. 46.

⁵¹ I. Pawłowski, op.cit., s. 22–23. Szerzej: A. Wojtaszak, op.cit., s. 54–55.

⁵² *Memoriał złożony Ministerstwu Spraw Zagranicznych w Tokio*, w: J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. II, op.cit., s. 253.

⁵³ *Ibidem*, s. 257.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Piłsudski tak tłumaczył swoją podróż: „Uczyniłem to dlatego, gdyż nie mogłem nie przypuszczać, iż najprawdopodobniejszą treścią tej rozmowy będzie udzielenie informacji o charakterze wojskowym państwu japońskiemu i w tak drastycznej sprawie nie chciałem nikomu dać peł-

z przywódców Narodowej Demokracji, Roman Dmowski, który uważał tego rodzaju działania podejmowane przez PPS za niebezpieczne dla Polaków⁵⁶. Eskapada tokijska nie przyniosła spodziewanych przez Piłsudskiego rezultatów⁵⁷. Działania rewolucyjne w Imperium Rosyjskim powodowały, że do inicjatywy przystąpili „młodzi”, przekształcając zwołaną przez siebie Konferencję PPS w VII Zjazd PPS. Całością działań kierował Horwitz-Walecki. Zwolennicy jego koncepcji opowiadali się za działaniami autonomicznymi i współpracą z rosyjskimi rewolucjonistami⁵⁸.

Rozstrzygnięcie nie przyniosła także odbywająca się 15–18 czerwca 1905 roku w Józefowie pod Warszawą Rada Partyjna (tak zwana Rada czerwcowa). Miała ona kompromisowy charakter. Zarysowały się na niej wyraźne linie podziału, które w przyszłości miały prowadzić do rozłamu w partii⁵⁹. Przyniosła zwycięstwo „młodemu”, którzy opanowali CKR PPS⁶⁰. Jednak sukcesem „starych” było potwierdzenie zasadność istnienia Wydziału Spiskowo-Bojowego PPS, który miał kierować Organizacją Spiskowo-Bojową PPS, na którego czele od października 1905 roku stał

nomocnictwa”. J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. IX, Warszawa 1938, s. 279. Por. R. Świętek, *Lodowa ściana. Sekrety polityki Józefa Piłsudskiego 1904–1918*, Kraków 1998, s. 184; W. Jędrzejewicz, *Sprawa „Wieczoru”. Józef Piłsudski a wojna rosyjsko-japońska 1904–1905*, Paryż 1974, s. 18–24.

⁵⁶ Roman Dmowski uzasadniał swoje stanowisko: „Była obawa, by rządowi japońskiemu wchodzącemu pełnym krokiem w sferę wielkiej polityki światowej, ale nie stojącemu blisko miejscowych spraw europejskich, ktoś z Europy nie podszeptał planu wyzyskania Polaków do zrobienia dywersji Rosji na zachodzie [...] wskazać mu, że próby w tym kierunku będą Polskę drogą kosztowały, a Japonii nic by nie przyniosły”. R. Dmowski, *Polityka państwa a odbudowa Polski*, t. I, Warszawa 1988, s. 91–92.

⁵⁷ Rację ma Jerzy Gaul, podkreślając, że przyjęta w polskiej literaturze historycznej negatywna ocena wyjazdu Piłsudskiego jest przejawem. PPS nawiązał kontakt z władzami japońskimi, które zdając sobie sprawę z realiów międzynarodowych i możliwościach Polaków, były zainteresowane informacjami wywiadowczymi i działalnością sabotażową. Por. J. Gaul, *Na tajnym froncie. Działalność informacyjno-wywiadowcza polskich organizacji niepodległościowych w latach 1914–1918*, Warszawa 2001, s. 40.

⁵⁸ Uchwała VII Zjazdu PPS głosiła między innymi: „W myśl programu naszej partii VII Zjazd PPS zaboru rosyjskiego uchwała przeprowadzenie jak najostrzej w walce rewolucyjnej o zdobycie prawno państwowego usamodzielnienia kraju naszego z uwzględnieniem potrzeb wszystkich narodowości na terenie kraju zamieszkałych”. AAN, Zespół PPS sygn. 1200, *Uchwały VII Zjazdu*, mf. 2252. Por. „Robotnik” 1905, nr 60; *PPS Lewica 1906–1918. Materiały i dokumenty*, t. I, Warszawa 1961, s. 4–5. Zjazd był potwierdzeniem separatystycznych działań „młodych”. W myśl postanowień VI Zjazdu uczestników kolejnego zjazdu miał wyznaczyć Centralny Komitet Robotniczy PPS. AAN, Walery Sławek, *Pamiętniki (do 1909 roku)*, sygn. 365, t. 2/3, s. 92.

⁵⁹ Por. W. Pobóg-Malinowski, *Na przelomie ideowym (Rada Czerwcowa P.P.S.)*, „Niepodległość” 1932, t. VI, s. 212–229 oraz idem, *Na przelomie ideowym (Zakończenie Rady Czerwcowej P.P.S.)*, „Niepodległość” 1933, t. VII, s. 214–240.

⁶⁰ W okresie pomiędzy VII a VIII Zjazdem PPS nastąpiła zmiana w składzie CKR PPS. Ze składu CKR PPS odeszli „starzy”: Henryk Minkiewicz, Walery Sławek, Aleksander Malinowski i Józef Piłsudski. CKR został opanowany przez „młodych”. Por. A. Wojtaszak, op.cit., s. 51 (tabela 2).

towarzysz Ziuk⁶¹. Piłsudski opowiadał się za ostatecznym określeniem celów działania rewolucji w Polsce. Należało sobie postawić pytanie: niepodległość czy miejsce w przyszłej rosyjskiej federacji?⁶²

Po stronie „starych” wypowiedział się Ignacy Daszyński z Polskiej Partii Socjal-Demokratycznej Galicji i Śląska Cieszyńskiego, atakując poglądy Horowitza. W „Liście otwartym do CKR” poparł założenia „starych”. Wpływ na to miała korespondencja z Piłsudskim⁶³.

Różnice wewnątrzpartyjne stale się pogłębiały. Na VIII Zjeździe PPS 12–23 lutego 1906 roku doszło do wyraźnej przewagi „młodych”. Wynikało to ze zmian w CKR PPS, z którego wyeliminowano „starych”. Uchwała VIII Zjazdu zakładała:

Myśl o powstaniu narodowym (wojnie polsko-rosyjskiej) jest utopijna, gdyż klasy posiadające polskie walki rewolucyjnej nie prowadzą i prowadzić nie chcą. Nie odpowiada ona istocie walki proletariackiej, która opiera się na solidarnych wystąpieniach całego państwa⁶⁴.

Piłsudski pozostawał przy idei powstaniowej. Był zwolennikiem odpowiedniego przygotowania kadr do przyszłej wojny z Rosją. Tylko bezpośrednia walka czynna mogła dać upragnioną wolność narodową i społeczną. Bez dobrze przygotowanych kadr bojowych działania rewolucyjne nie miały szans na realizację⁶⁵. Mówiąc o znaczeniu kadr bojowych, podkreślał:

Nie ludzę się, i to absolutnie, że czy będziemy nazywali ruch powstaniem, czy proletariacką rewolucją – dojdziemy do tego, by się stykać z wojskiem. Wobec tego sądzę, że ludzie muszą być przygotowani do zetknięcia się z wojskiem; po-

⁶¹ Pełen tekst uchwał tak zwanej Rady czerwcowej, AAN, mf. 2552, s. 1–5. Por. *PPS Lewica...*, t. I, s. 1–5. Organizacja Bojowa przyjmowała cechy i strukturę organizacji paramilitarnej. J. Piłsudski, *List do Komitetu Zagranicznego PPS, koniec lutego 1904 r.*, w: *Pisma zbiorowe*, t. II, op.cit., s. 241.

⁶² Rada czerwcową zakładała między innymi, „że rewolucja w Polsce ma charakter wybitnie społeczny i proletariacki, o czym świadczy zarówno fakt, że jedyną siłą bojową w kraju naszym jest klasa robotnicza, jak i ścisłe powiązanie dążeń społecznych z politycznymi i narodowymi”. W. Pobóg-Malinowski, *Na przełomie ideowym...*, s. 229.

⁶³ Por. Korespondencja, *Ignacy Daszyński do Józefa Piłsudskiego, 24 września 1905 r.*, AAN, sygn. 1200/II/44, nr listu 162. W wydanych po latach *Pamiętnikach* Daszyński napisał: „Wysuwałem śmiało i otwarte postanowienie niepodległej republiki polskiej w rewolucyjnym ruchu jako konieczność”. I. Daszyński, *Pamiętniki*, t. I, Warszawa 1957, s. 243.

⁶⁴ *Uchwały VIII Zjazdu PPS*, w: *PPS Lewica...*, t. I, s. 82. „Robotnik” 1906 r, nr 85–87. Por. L. Wasilewski, *Józef Piłsudski...*, s. 169–171.

⁶⁵ W. Suleja, *op.cit.*, s. 78–80, Por. J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. II, op.cit., s. 271–273.

mimo że uświadomienie ogromnie szanuję, sądzę, że Marksem żołnierza zabić nie można⁶⁶.

Do ostatniej konfrontacji pomiędzy „starymi” a „młodymi” doszło 19 listopada 1906 roku. Na IX Zjazd PPS w Wiedniu przyjechali nieposiadający mandatów zjazdowych przedstawiciele Organizacji Bojowej (w tym Piłsudski), którą „młodzi” wcześniej zawiesili. Piłsudski odczytał protest:

Od początku organizowania się Bojówki obecnej spotyka się ona ze zdumiewającą nieufnością i nawet niechęcią wśród świeżych kierowników PPS [...]. Najbardziej jednak krępujące były ustawiczne dążenia zmierzające ku zmniejszeniu autonomii Bojówki i oddające ją wszędzie pod władzę ludzi, którzy nic wspólnego z Organizacją Bojową nigdy nie mieli i mieć nie chcą [...]. Wreszcie doszło do tego, że wszędzie rozpowszechnia się pogłoska o zupełnym rozbięciu Bojówki i ostatecznym nad nią zwycięstwem rozbestwionego rządu⁶⁷.

„Młodzi” w konsekwentny sposób dążyli do eliminacji „starych” z kręgów partyjnych. Na wniosek Feliksa Sachsa potępiono głoszoną przez nich koncepcję niepodległościową, a następnie relegowano z partii Piłsudskiego i jego zwolenników. Na znak protestu zwolennicy towarzysza Wiktora opuścili Zjazd, udając się do Krakowa, gdzie zwołali Konferencję socjalistyczną, tworząc nową PPS Frakcję Rewolucyjną⁶⁸.

I (X) Zjazd PPS Frakcja Rewolucyjna odbył się w Wiedniu 3–11 marca 1907 roku. Przygotowany program partii autorstwa Perla nawiązywał do haseł programu paryskiego z 1892 roku. Głoszono między innymi: „Polska Partia Socjalistyczna jest wyrazicielką potrzeb i ideałów klasy robotniczej w Polsce i organizacją polityczną tej klasy. Polska Partia Socjalistyczna dąży do wyzwolenia całego ludu z więzów niewoli ekonomicznej, politycznej i narodowej [...]. Dopóki stan sił klasy robotniczej oraz ogólna sytuacja polityczna nie pozwalają w dalszym czasie na pełne urzeczywistnienie niepodległości, czy to całej Polski, czy też ziem polskich zaboru rosyjskiego – Polska Partia Socjalistyczna walczy o ustrój jak najbardziej do niepodległości zbliżony⁶⁹.”

⁶⁶ W. Kalicki, *Rok 1905: Przebudzeni bombą*, „Gazeta Wyborcza” („Duży Format”) z 9 grudnia 2005 roku.

⁶⁷ Deklaracja Organizacji Bojowej PPS na IX Zjeździe PPS, w: *PPS Lewica...*, t. I, s. 135–141. Por. A. Wojtaszak, op.cit., s. 50–52.

⁶⁸ Por. T. Ładyka, *Polska Partia Socjalistyczna Frakcja Rewolucyjna w latach 1906–1914*, Warszawa 1972, s. 28–29.

⁶⁹ *Polskie programy socjalistyczne 1878–1918*, red. F. Tych, Warszawa 1971, s. 463, 468.

Następną próbą urzeczywistnienia stworzonych koncepcji stał się dla Piłsudskiego udział w budowaniu obozu aktywistycznego, który podjąłby działania na rzecz niepodległości Polski. W 1906 roku nawiązał współpracę z wywiadem austriackim. Do tego realizacji tego celu zamierzał zaangażować bojówki PPS⁷⁰. Zdawał sobie sprawę ze znaczenia wywiadu wojskowego dla organizacji działań militarnych⁷¹.

Piłsudski uważał, że jedynym sposobem doprowadzenia do niepodległości jest opowiedzenie się po stronie jednego z zaborców, a w przypadku wywołania konfliktu między nimi doprowadzenie do wywołania powstania zbrojnego. Działania te miały przynieść upragnioną niepodległość kraju. Wychowany w kulcie powstania styczniowego towarzysz Wiktor postanowił przejść do przygotowania przyszłego powstania. Rodziła się nowa „teoria rewolucji”. Opierać się miała na koniecznej konsolidacji społeczeństwa wokół „idei czynu”⁷². Powstanie styczniowe 1863 roku i jego kult miały być spoiwem łączącym różne środowiska. Na wykładach wygłoszonych w Szkole Nauk Społeczno-Politycznych w Krakowie (13–17 maja 1912 roku) Piłsudski mówił: „Z mogił, z grobów 1863 roku żywy cień powstaje, cień wielkości epoki, cień Rządu Narodowego i wtedy mogiły zawołają głosem straszliwym – Idź i czyn!”⁷³. Przyjmuje się, że formalnie Piłsudski był członkiem PPS do 1914 roku. W tym czasie możemy jednak zaobserwować ograniczenie jego działalności partyjnej na rzecz Związku Walki Czynnej (ZWC).

Tworzenie nowej ponadpartyjnej organizacji (ZWC) powierzono Kazimierzowi Sosnkowskiemu.

W Krakowie i we Lwowie powstały *Kółka milicyjne*, które skupiały częściowo członków partii-emigrantów, częściowo zaś młodzież z hasłami niepodległościowymi P.P.S. sympatyzującą. Jednocześnie zaś w obu tych miastach odbywały się szkoły bojowe, których uczestnikami byli członkowie Organizacji Bojowej z Królestwa. We Lwowie kierownikiem tych prac był Kazimierz Sosnkowski [...]. Inicjatywa założenia Związku Walki Czynnej wyszła od Kazimierza Sosnkowskiego, na podstawie pracy bojowo-partyjnej, przeprowadzonej wspólnie z Piłsudskim⁷⁴.

⁷⁰ Porozumienie zakładało działania PPS określone jako „wywiadowcze wszelkiego rodzaju przeciwko Rosji”. Por. *Galiczyjska działalność wojskowa Józefa Piłsudskiego 1906–1914*, oprac. S. Arski, J. Chudek, Warszawa 1967, s. 613. Por. T. Nałęcz, *Irredenta polska*, Warszawa 1992, s. 171–173, R. Świętek, op.cit., s. 374–376.

⁷¹ Por. *List Józefa Piłsudskiego do Bolesława Limanowskiego*, Kraków 8 stycznia 1907, w: B. Limanowski, *Pamiętniki...*, t. II, s. 642–643.

⁷² Szerzej: A. Wojtaszak, op.cit., s. 32–37.

⁷³ J. Piłsudski, *Rok 1863*, w: *Pisma zbiorowe*, t. VI, op.cit., s. 152–153.

⁷⁴ J. Stachiewicz, *Początek Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość” 1930, t. II, s. 45. Por. L. Wyszczelski, *Generał Kazimierz Sosnkowski*, Warszawa 2010, s. 25.

Czyn niepodległościowy realizowany poprzez organizacje paramilitarne (na przykład Związek Strzelecki), a następnie przez Legiony Polskie w znacznej mierze był tworzony przy udziale ludzi o rodowodzie z PPS. Na towarzyszy partyjnych Piłsudski liczył i z nimi współpracował. Przed aresztowaniem i osadzeniem w Magdeburgu Komendant stworzył tak zwany Konwent Organizacji A, którego zadaniem było organizowanie władzy w odzyskującej niepodległość Polsce⁷⁵. Na bazie środowiska PPS powstały dwa pierwsze rządy socjalistyczne: Ignacego Daszyńskiego, a szczególnie wspierany przez Piłsudskiego rząd Jędrzeja Moraczewskiego.

W okresie I wojny światowej wokół Piłsudskiego zaczęła się kształtować grupa jego zwolenników potocznie nazwana „piłsudczykami”. W jej składzie znajdowali się także socjaliści, między innymi: Gustaw Daniłowski, Medard Downarowicz, Rajmund Jaworowski, Witold Jodko-Narkiewicz, Jędrzej Moraczewski, Aleksander Prystor, Helena Radlińska, Michał Sokolnicki, Artur Śliwiński czy Leon Wasilewski. A z młodszego pokolenia, które związki z socjalizmem miało „po drodze”: Józef Beck, Waław Jędrzejewicz, Tadeusz Kasprzycki, Adam Koc, Marian Kukiel, Bogusław Miedziński, Juliusz Poniatowski, Edward Rydz-Śmigły, Adam Skwarczyński, Kazimierz Sosnkowski, Julian i Waław Stachiewiczowie, Kazimierz Świtalski, Marian Kościałkowski-Zyndram⁷⁶.

Koncepcje Piłsudskiego ewoluowały. W listopadzie 1918 roku w rozmowie z działaczami PPS miał podobno powiedzieć: „Towarzysze, jechałem czerwonym tramwajem socjalizmu aż do przystanku *Niepodległość*, ale tam wysiadłem. Wy możecie jechać do stacji końcowej, jeśli potraficie, lecz teraz przejdźmy na «Pan»!”⁷⁷. W rozmowie z Limanowskim 20 grudnia 1918 roku stwierdził: „Ja teraz nie należę

⁷⁵ W Polsce w jego składzie znaleźli się: Kazimierz Sosnkowski (aresztowany razem z Piłsudskim) oraz Tadeusz Kasprzycki, Bogusław Miedziński, Edward Rydz-Śmigły, Medard Downarowicz, Janusz Jędrzejewicz, Adam Koc (zastąpił Tadeusza Kasprzyckiego), Juliusz Poniatowski, Waław Sieroszewski, Adam Skwarczyński, Michał Sokolnicki, Kazimierz Świtalski, Leon Wasilewski, Bogusław Ziemecki, Jan Zdanowicz-Opieliński, a także Jędrzej Moraczewski, Marian Malinowski i Andrzej Strug. Por. J. Holzer, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1917–1919*, Warszawa 1962, s. 74; B. Miedziński, *Wspomnienia*, „Zeszyty Historyczne” 1976, nr 36, s. 183. A. Garlicki, *Józef Piłsudski...*, s. 195–196, przypis 247.

⁷⁶ Por. J. Faryś, *Piłsudski i piłsudczycy. Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939)*, Szczecin 1991, s. 5; A. Wojtaszak, op.cit., s. 84.

⁷⁷ Taką obiegową „historię”, anegdotę, być może nigdy przez Piłsudskiego niewypowiedziane słowa przytacza Norman Davies. Por. N. Davies, *Orzeł biały, czerwona gwiazda*, tłum. A. Pawelec, Kraków 1997, s. 60. Piłsudski poszukiwał pewnych rozwiązań kompromisowych już przed ogłoszeniu *Aktu 5 listopada* w imię rozumianego przez siebie interesu narodowego. Por. Nr 59 *List otwarty Józefa Piłsudskiego do Lewicy i Prawicy niepodległościowej w sprawie utrzymania współpracy na polu utworzenia rządu i wojska polskiego*. Kwatera w kolonii Dubniaki, 2 sierpnia 1916, w: J. Piłsudski, *Korespondencja 1914–1917*, oprac. S. Biegański, A. Suchcitz, Londyn 1986, s. 204–206.

do partii, ja należę do narodu”⁷⁸. Socjaliści stanęli przed dylematem ocen postawy Piłsudskiego – dla wielu pozostawał nadal towarzyszem Wiktoorem, Ziukiem, jednym z najbardziej czynnych członków ruchu socjalistycznego.

Rację miał Krzysztof Jaraczewski, który mówiąc na temat udziału Piłsudskiego w działalności PPS, podkreślał:

Dziś idee socjalistyczne tamtych czasów akceptujemy bez jakichkolwiek wahań, a wręcz uznajemy jako podstawowe prawa człowieka. To osmiogodzinny dzień pracy, dostępność edukacji, prawo wyborcze kobiet, podstawowe założenia demograficzne, możliwość tworzenia związków zawodowych. Wtedy to były bardzo postępowe idee socjalistyczne⁷⁹.

Czy zatem był socjalistą? Odpowiedź, wbrew pozorom, nie jest prosta. Na pewno nie był marksistą, marksizmu po prostu nie rozumiał. Był członkiem PPS, a nawet jego władz. Jeśli przyjmiemy, że był socjalistą, to tylko w rozumieniu II Międzynarodówki, i to jedynie w powierzchownym wymiarze.

Jego stosunek do socjalizmu w okresie II RP, ale także i w czasach PRL-u, a także współcześnie traktuje się jako bezideowy. Dla wielu socjalizm Marszałka był jedynie pomostem do niepodległości Polski. Nie zapominajmy jednak (o czym już wspomniano), że w pierwszych latach istnienia państwa polskiego istniał rząd socjalistyczny Jędrzeja Moraczewskiego (21 listopada 1918 roku – 16 stycznia 1919 roku), który doprowadził do uchwalenia dekretów socjalnych: (23 listopada 1918 rok) „o 8-godzinnym dniu pracy” (3 stycznia 1919 roku), „o urządzeniu i działalności inspekcji pracy” (11 stycznia 1919 roku) i o „obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby” i dekret „w przedmiocie tymczasowych przepisów o pracowniczych związkach zawodowych” (8 lutego 1919 roku – opracowany jeszcze przez rząd Moraczewskiego). 28 listopada 1918 roku ogłoszono dekret o pięcioprzymiotnikowej ordynacji wyborczej⁸⁰, a Sejm Ustawodawczy przyjął ustawę o reformie rolnej⁸¹.

Socjaliści podobnie jak radykalna lewica w Polsce (Komunistyczna Partia Polski) poparli zamach majowy Piłsudskiego z 1926 roku. Ów „błąd majowy” pokazał, że wielu polskich działaczy socjalistycznych było przekonanych o socjalistycznych

⁷⁸ Por. W. Jędrzejewicz, J. Cisek, op.cit., t. II, s. 40–41.

⁷⁹ *Pokazać całościowy dorobek*. Z Krzysztofem Jaraczewskim, dyrektorem Muzeum Marszałka Polski w Sulejówku, wnukiem Józefa Piłsudskiego, rozmawia Lech Kańtoch, „Przegląd Socjalistyczny” 2010, nr 3 (30), s.125.

⁸⁰ Dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z 28 listopada 1918 roku; Dziennik Praw Państwa Polskiego nr 18, poz. 46.

⁸¹ Por. ustawa z 15 lipca 1920 roku o wykonaniu reformy rolnej (DzU z 1920 roku, nr 70, poz. 462).

poglądach Marszałka. Piłsudski „skręcał” w prawo, a poparty przez niego system autorytarny nie był w zgodzie z wizją demokratycznego państwa popieraną przez większość polskiej lewicy.

Podsumowanie

Na przełomie XIX i XX wieku idee socjalistyczne cieszyły się dużą popularnością, szczególnie w środowiskach młodzieży inteligenckiej. Nie inaczej było wśród Polaków żyjących pod zaborami. Młody Piłsudski nie był wyjątkiem, podobnie jednak jak znaczna część jego rówieśników koncepcje socjalistyczne wiązał z możliwością walki o niepodległość Rzeczypospolitej. Każdy ruch społeczny zwrócony przeciwko caratowi osłabiał Imperium Rosyjskie, był szansą na uzyskanie upragnionej wolności.

Piłsudski sięgał do literatury socjalistycznej, czytał także *Kapitał* Marksa, którego treści nie traktował jako jedynej wykładni rozumienia socjalizmu. Możemy przypuszczać, że nie w pełni rozumiał proponowane przez Marksa rozwiązania ekonomiczne. Z pewnością nie należał do teoretyków marksizmu.

Powstanie w 1892 roku PPS, a zwłaszcza ogłoszony tak zwany program paryski przyjął z dużą aprobatą. Od momentu powrotu z zesłania żywo zaangażował się w rozwój ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim. Proletariat był nowym argumentem na drodze do realizacji celów wolnościowych. Towarzysz Wiktor zdawał sobie sprawę z siły, jaką była rodząca się klasa robotnicza. To proletariat miał przejąć idee szlacheckie. W ramach PPS przygotowywał Piłsudski kadry rewolucyjne – Organizacja Bojowa PPS. Po konflikcie z „młodymi” zaangażował się w powstanie PPS Frakcja Rewolucyjna. Kadry bojowe PPS stały się ważnym elementem na drodze do budowania środowiska aktywistycznego. Przystąpienie Piłsudskiego do realizacji idei czynu, powstanie Legionów Polskich w okresie I wojny światowej były krokiem do osiągnięcia przez Komendanta stawianych już w czasach intensywnej działalności socjalistycznej celów. Po ponad 120 latach zaborów Polska powracała na mapy Europy.

Socjalizm dla Piłsudskiego nie był celem, ale środkiem do realizacji najważniejszego z celów – Niepodległej Rzeczypospolitej. Ludzie związani z ruchem socjalistycznym stanowili dla Piłsudskiego bezpośrednie zaplecze polityczne (znaczna część piłsudczyków i tak zwanego obozu belwederskiego). Byli premierami, generałami, ministrami, obejmowali najważniejsze stanowiska w państwie. W niepodległej Polsce Piłsudski odszedł od młodzieńczych ideałów, od ruchu socjalistycznego, z którym był związany przez ponad dwadzieścia lat życia. Rozpoczyna polityczną grę na rzecz realizacji swojej koncepcji rozwoju Polski, często będąc w opozycji do koncepcji socjalistycznych, a po 1926 roku wchodząc drogę autorytaryzmu.

THE POSITION OF JOZEF PILSUDSKI IN CORRESPONDENCE TO MARXISM AND *PISMA ZBIOROWE*

Summary

Keywords: Józef Piłsudski, Karl Marx, Poland, socialism

At the turn of the century. Socialist ideas were very popular, especially among youth. It was no different among Poles living under occupation. Young Józef Piłsudski socialist concepts associated with the possibility of fighting for independence of the Republic. He read socialist literature, the *Capital* of Karl Marx, whose content is not treated as the only interpretation of the understanding of socialism. We can assume that he doesn't fully understand Marx's proposed economic solutions. Certainly he wasn't one of the theorists of Marxism. Socialism for Piłsudski was not a goal but a means to implement the most important of target – Independent Republic.